

ÚTLEÍRÓ UTAZÓK—UTAZÁSI IRODALOM A XVI-XVII. SZÁZADBAN

Nem minden utazó útleíró. De minden útleíró utazó. A magyar reneszánsz utazási irodalmának áttekintése egyben tehát a régi magyar utazások históriája is. Amíg azonban a földrajztudós az utazások felfedező hozadékára figyelmez elsősorban, az irodalomtörténészt az út újszerűsége, történeti és térbeli nagyságrendje, egzotikum és tudományos eredményessége helyett lényegében csak az utazás leírása érdekli: ösztönös naplózás-e csupán vagy az utazási elméletek és útleírásesztétikák jegyeivel is leírható, műfaji törvényszerűségek szerinti, maradandó művészi megvalósulás? A reneszánsz kori magyar útleíró utazók között nincs is távolibb tájakra merészkedő felfedező. Az utazások végcélja jobbára csak a közeli Nyugat-Európa, indítéka pedig az egyetemjárás, ami egyeseknél persze elemi utazási szenvedéllyel párosul. Keletre rendszerint *viszik* vagy *küldik* az utazót, s a fogoly vagy a diplomata eltérő célzatú, szűkszavúbb feljegyzéseiben gyér a kifejezetten útirajz-elem, nem található meg a műfaj forrásművekre visszavezethető törvényszerűségei. A hasznosság és gyönyörködés jegyében megtett még oly közelinek is mondható nyugati utazások az európai kultúra eleven áramlásába kapcsolták utazóinkat. Itt ismerkedtek meg az utazás és útleírás elméleti és gyakorlati példáival, valamint hasonló teljesítményekre serkentő irodalmával.

*

Az utazási irodalom majdnem az utazásokkal egyidős. Az ókori ember nagy kalandját megtestesítő Odysseus Homéroszban talál énekesére. S majd Dante is ünnepli Ulysseszt, de immár a világot bátran felfedező reneszánsz eszmények szerint. A középkor és reneszánsz korszak váltását jelző gényusz túlvilági utazásainak *Divina Commedia*-béli látomására egyidejűleg Marco Polo klasszikus földi útirajza felel. Kolumbusz hajónaplót vezetett. A felfedezésekben élenjáró portugálok nemzeti eposza, *A Luziádák* (1572) pedig valóságos utazási eposz. Camões épp oly természetességgel meríti eposzi tárgyát a portugál felfedezések, Vasco da Gama kalandos utazásainak történetéből, mint ahogy majd a mi Zrínyink a török elleni küzdelmekből. Ott a világ felfedező birtokba vétele, itt a nemzeti létért való szüntelen harc a történelmi méretű élmény, az egyetlen lehetséges nemzeti eposzi tárgy. A könyvnyomtatás feltalálásával a zarándoknaplók és Szentföld-leírások, de különösképp a tengeri felfedezések megörökítői elárasztják Európát. A XVI. század elejétől az útijelentés, az útirajz tömegolvasmány, már nem is egyenként kelendő: megjelennek a nagy útleírásgyűjtemények. A század legelején egy portugál kezdemény után olyan olasz antológiák, mint pl. a *Libretto* (1504); a *Paesi Novamente Retrovati* (1507); később ez utóbbi bővített latin kiadása, a régi magyar könyvtárjegyzékekben is felbukkanó *Novus Orbis* (1532); a Ramusio-féle hatalmas *Delle Navigazione et Viaggi* (1550—1559); a frankfurti de Bry metszetes kollekcói: a *Grands Voyages* (1590—1634) és a *Petits Voyages* (1598—1628); az angol Hakluyt által egybegyűjtött ugyancsak roppant méretű *The Principall Navigations, Voiages, and Discoveries of*

the English Nation (1589); majd ennek folytatásaként Samuel Purchas kiadványa, a *Hakluyts Posthumus, or Purchas His Pilgrimes...* (1625).

Az útirajzok hatalmas felhalmozódása törvényszerűen együtt járt az utazás elméletének, majd az útirajz esztétikájának megszületésével. Utazási elméletek nagyobb számban a XVI. század közepétől jelentek meg Európában, s többnyire latinul, így megismerésük a magyar útleíró utazók számára sem jelentett nehézséget. Grataroli (1563), Turler (1574) és Pirckmair műveit 1591-ben kis antológiaként is kiadták *De arte peregrinandi* — „Az utazás művészetéről” címmel. Ezt megelőzően a bázeli Theodor Zwinger publikált enciklopédikusan zsúfolt utazási módszertant (*Methodus apodemica*, 1577). A dán király historikusa, Henricus Ranzovius utasítására született meg az Albertus Meierustól 1589-ben immár harmadszorra kiadott *Methodus apodemica, vel ratione describendi et laudandi regiones et urbes...* — „Utazási módszertan, avagy a tájak, városok leírásának módja...”. Elméleti érdekűek — főleg tartalmas bevezetőik révén — Chytraeus (1575) és Reusner (1580, 1592) verses útirajzgyűjteményei vagy Hentzner *Itinerarium*-a (1612), nem is beszélve olyan művekről, mint pl. Giulio Belli *Hermes politicus*-a (1608). Az európai késő-renaisszáns legnagyobb hatású utazási elmélete mégsem e könyvekben található. Ezt Justus Lipsius (1547—1606), a nagy németalföldi tudós egy 1587-es epistolája hagyományozta ránk, az *Epistola de peregrinatione italica* címmel ismert intő levél az itáliai utazások szükségességéről. Lipsius műve számtalanszor megjelent, tanításait jól ismerték és követték a régi magyar útleíró utazók is.

Mielőtt közlünk a jelesebbek ismertetésére térnénk, tekintsük át röviden a régi magyar utazási irodalom nyelvi és műfaji megoszlását.

Az európai divatot követő fejlődés első termékei — akárcsak az első kozmográfia, mint pl. az angol iskolákban is használt Honteré (1541) — a latinul írott verses útirajzok. Az említett Reusner-antológia (1580) több ilyen magyar vonatkozású darabot is közöl: egy részletet Janus Pannonius Marcellus-panegyricusából, Felix Petantius II. Uláslónak ajánlott történeti—földrajzi emlékiratát a török birodalomba vezető támadási útvonalakról (*Quibus itineribus Turci aggrediendi*, 1502), Rubigallus Pál leírását Werbőczy István konstantinápolyi utazásáról (*Hodoeporicon itineris Constantinapoli*, 1544) és Kassai Dávid Zsigmond németországi útleírást tartalmazó elégiáját (*Elegia continens hodoeporicon itineris Germanici*, 1579). A későbbi verses latin útirajzok: Hunyadi Ferenc leírása Báthori András Olaszországból Lengyelországba történt utazásáról (*Ephemeron seu itinerarium Bathoreum...*, 1586), Deidrich György strassburgi útirajza (*Hodoeporicon itineris Argentoratensis...*, 1599), végül pedig — mintegy a műfaj leáldozásának kései magyarországi példajaként — Kecskeméti Gergely *Ulysses Pannonicus*-a (1526) a Bethlen-fiúk nyugat-európai peregrinációjáról. A latin utazási versezetek útirajznak szűkszavúak, inkább a felsorolás mint a leírás dominál bennük, a dagályos mitológiai utalások és stílusfordulatok, valamint a verselési kötöttségek különösen nehézkessé teszik.

Szabadabb lehetőségeket mutat a verses műfaj párdarabja, a latin nyelvű prózai útleírás. Baranyai Decsi János főleg lengyel tárgyú *Hodoeporicon*-ja (1587) magyarul is élvezetes olvasmány. Történeti bevezető, tudós hivatkozások, nagy leíró kedv s az információk gazdagsága biztosítják értékeit és érdekességét. Még inkább az útirajz műfaji törvényei és földrajzi—utazási források receptje szerint készült Miskolci Csulyak István latin útinaplója (1600—1607) lengyel-, német- és csehországi látni-
valókról. Ez a lehető legszabályosabb — olykor túlrészletező, tudóskodó — útirajz formai és tematikai egyezések tekintetében egyaránt Szepsi Csombor klasszikus szintézisét, az első nyomtatásban megjelent magyar nyelvű útleírást, az *Europica varietas*-t (1620) előlegezi.

Azokkal a kezdetben latin vagy magyar nyelvű önéletrírásokkal együtt, amelyeknek útirajz-betétjük is van. Az önéletrírásba ágyazott útleíró részletek — mint pl. Skarica Máté szegedi Kis István-életrajza (1585) és Rozgonyi János ugyan csak latin önéletrajza (1638), továbbá Haller Gábor magyar önéletrírása (1635) — elsősorban szubjektivitásukkal különböznek az eddig tárgyaltaktól s készítik elő vagy követik Szepesi Csombor Mártont.

Ugyanezt mondhatjuk a vegyes nyelvezetű magyar—latin naplók (útinaplók) jellemzéseként is. Az életrajzi-önéletrírásbeli betétekhez mérten ezek jóval szűkszavúbbak, útirajz-elemek épp úgy csak mellékesek, mint a diplomata-útinaplók esetében. A magyar—latin naplók közül Thurzó György velencei (1597) és fia, Thurzó Imre wittenbergi (1615—1616) diariumát említhetnénk, valamint a vándortudós Szenci Molnár Albárt több-kevesebb rendszerességgel vezetett külföldi és hazai úti feljegyzéseit (1590—1625).

A főként török vonatkozású diplomata-útinaplók — hogy csak a fontosabbakat említsük: a Borsos Tamás (1613, 1618—1622), a Toldalagi Mihály (1613—1614) és a Nagy Szabó Ferenc (1614) — ugyancsak a műfaj magyar nyelvűsége felé mutatnak. De korántsem tudatos szándék eredményeként. Egyszerűen csak azért, mert szerzőikből hiányzik a tudós szándék, nemcsak a földrajzi—utazási irodalomban való tájékozottság, olykor akár a latin alaposabb ismerete is, mint pl. Borsos Tamás esetében. Források helyett hallomásaikra hagyatkoznak. Így készült Borsosnak a naplózással szorosan összefüggő Tripolis- és Egyiptom-leírása is.

Műfaji szemlénk végezetül egy társtalán, titokzatos útirajzról kell még szólnunk: Pécsi Simon elveszett diariumáról. A szombatossá (zsidózó vallásúvá) lett XVII. század eleji erdélyi államférfi latin vagy magyar s bizonyára kéziratos, elveszett útikönyvéről csak egy XVIII. századi végrendelet töredéke tudósít. Eszerint román, török, afrikai, olasz, spanyol, portugál és francia földeteken peregrinált, mintegy tizen-nyolc esztendőig. Művét e szűkszavú híradás alapján is az *Europica varietas* egyetlen méltó keleti párdarabjának kell tekintenünk. Úgy hisszük, Pécsi hatása tükröződik az ifjan Baranyai Decsi körül is forgolódo Borsos Tamás műveiben. Az ugyan csak szombatos Borsos levelezett Pécsivel, könyvszerző szolgálatokat tett neki, s *Egyiptusról* készült leírása potenciálisan nemcsak Pécsi Simon vallási, de utazói—útleírói kelet-orientációjának is halovány viszfénye lehet. (Mégjegyzendő, hogy alighanem az elkallódott Pécsi-féle diarium-típus korai előzményeként tarthatjuk számon a hosszú török rabsága változatos kalandjait — többek között az egyiptomi piramisok magmászását — érzékletesen leíró Huszti György 1566-os latin naplóját.)

Utazási irodalmunk áttekintése még két járulékos műfaj, az albumok és utazási levelek említésével lesz teljes. Az album az utazás tudós kelléke: emlékkönyv, amibe a felkeresett hírességek nevükön kívül bölcs idézeteket, jókívánságokat írnak, esetleg címereket, metszeteket ragasztanak. Egy-egy ilyen szépen dekorált album — mint pl. a Miskolci Csulyaké vagy Frölich Dávidé — életrajzi és kapcsolattörténeti értéke valóban felbecsülhetetlen. Az utazási levél, az úti levél ellenben spontán tartozék. Szinte kizárólagos magyar nyelvűségét ugyanaz a tudós igényen kívül eső szándék — a puszta informálásé, élményközlésé — magyarázza, mint amit már a diplomata-útinaplók esetében szóba hoztunk.

A magyar reneszánsz utazási irodalom e gazdag terméséből Szepesi Csombor Márton (1594—1622) *Europica varietas*-a, az „Európai változatosságok” magaslik ki. 1616—1617 között Csombor Márton az észak-lengyel (akkor porosz) Gdańskban, régi magyar nevén Danckában tanult, ahonnan elindulva 1618-ban nagy európai körutat tett: Dánia, Hollandia, Anglia, Franciaország, Németország, Csehország, Lengyelország voltak útjának fontosabb állomásai. A tanuláson kívül szen-

vedélyes utazási vágy sarkallta: „főként természetétől indíttatván” igyekezett „ez világnak egyik részét meglátni és vékony elméjét az mezőkben az természetnek csudáival, az városokban az embereknek munkáival... öregbíteni, gyönyörködtetni... Magyarországnak... hasznára, javára, tisztességére”. Gdańskban alapos és korszerű földrajzi műveltségre tett szert (nemrég *De metallis* — „A fémekről” értekező disputációja is előkerült egy iskolatársa ugyancsak elveszettnek hitt meteorológiai tárgyú értekezésével együtt), művébe gyakran elegyít is földrajzi írótól, történeti művekből átvett részeket, szélességi és hosszúsági fok-jelöléseket alkalmaz stb. Útinaplójának e tudós értékek mellett legalább ily fontos jellegzetessége a tudatos Habsburg-ellenesség, a Bethlen Gábor politikája melletti elkötelezettség, a nyugatihoz képest elmaradottabb magyar állapotok állandó viszonyításokkal való felmutatása. Mindez szabadon szárnyaló személyes emlékek foglalataként bomlik ki előttünk, teljesen világi ízlés szerint, a természet, a tudomány és a művészet értékeibe vetett reneszánsz emberi bizodalom jegyében. Csombor Márton a szelíd és hasznos tájakról is szép vallomásokot mondott, újdonságként azonban elragadtatottan mutatta fel a városokat — Amszterdam, London és a szinte Ady-s szerelemmel befogadott Párizs gigászi metropolisát —, a városos életforma jellemzőit. Vígágra mindig kész kedély, fürkésző kíváncsiság, a hazára gondoló édes panaszolkodások, könnyed, hajlékony elbeszélő modor — íme az „egy inggel és egy imádságos könyvvel” Európán végiggyalogló Csombor Márton és műve máig friss üzenetei.

Századokon át a feledés sötét kárpitjai borították, mígnem 1943-ban Gaál Gábor, a kolozsvári Korunk nagy szerkesztője először „fogta” az *Europica varietas*-nak legalább politikai üzenetét; a második világháború kellős közepén németellenes célzásait, lengyelek, csehek melletti szimpátiáit emelte ellenállási tényezővé egy népszerű kiadással. Az angol és lengyel fordítások után 1968-ban végre Szepsi Csombor Márton összes műveinek akadémiai kritikai kiadása is megjelent — részletesebb tájékoztatást ebben talál az érdeklődő —, egy évvel később pedig a szűkebb pátria, a Szlovákiába eső Szepsivel szomszédos abaúji Szikszó fiatal gimnáziuma írta homlokzatára nevét, avatott emlékére márványtáblát, veretett bronzplakettet. Csombor Márton végre elnyerte méltó helyét az irodalomtörténeti köztudatban, elmélyültebb történeti földrajzi szempontú méltatása azonban épp úgy nem történt meg eddig, mint ama alább említett műveké sem, amelyek a magyar utazási irodalom elméleti ágának az *Europica varietas*-hoz hasonlóan európai szintű termékei.

Ezt az elméleti irodalmat Csombor Márton is feltehetően jól ismerte. A lipsiusi kettős jellegzetesség, az utazás hasznos és gyönyörűséges voltának dicsérete pl. már könyvének címlapján szerepel. Városleírásainak menete (pl. a város nevének eredetével való kezdés stb.) ugyancsak szigorúan meghatározott rendet követ. S ugyanezt mondhatjuk el Miskolci Csulyak naplójáról.

A magyar szerzőtől származó első — bár latin nyelvű — utazási elmélet meglehetősen korai: 1587-ben jelent meg Wittenbergben.

Szerzője az ifjú Forgách Mihály (1565—1603), aki akkor tanult e városban, amikor Giordano Bruno is ott tanárkodott, tanulótársai között pedig ott találjuk a *Hodoeporicon*-író Baranyai Decsi Jánost. Forgách a nagy Lipsius levelező partnere volt s az ő itáliai utazásokra buzdító 1578-as epistolája hatása alatt írta meg *Oratio de peregrinatione et eius laudibus* — „Beszéd az utazásról és annak dicsőségéről” c. munkáját. Az oratio kiindulópontja is a gyönyörűség és a hasznosság, ezután a bölcsesség, tudás és erkölcsösség követelményeit taglalja, különös fontossággal beszél a nagy emberek meglátogatásának hasznairól, bibliai és történeti példákat hoz, majd pedig az utazásoknak, a reneszánsz embereszménynek ily szép apoteózisát adja:

„kinek van olyan kemény, oly durva és műveletlen elméje, hogy a tündöklő városok fekvésének, kiterjedésének, intézményeinek, szertartásainak, épületei elrendezésének, polgárai szokásainak, életmódjának és öltözetének látványában nem lelne örömet, emlékében ne gyönyörködnek? Kinek érzeit ne töltené be gyönyörűséggel, kinek lelkét ne járná át édességgel az emberi törekvés és szorgalom által alkotott gyönyörűséges dolgok változatossága” (Ford. Kulcsár Péter).

A magyar reneszánsz utazási irodalom Frölich Dávidnak (1600—1648) a késő-reneszánsz periódus végére eső munkásságával zárul. Frölich 1639-es földrajzkönyve (*Medulla geographiae practicae* — „A gyakorlati földrajz veleje”) és 1644-ből való monumentális utazási enciklopédiája (*Bibliotheca seu Cynosura peregrinantium...* „Az utazók könyvtára vagy vezérfonala, azaz, minden eddig kiadottnál teljesebb, gyönyörködtetőbb és hasznosabb útikönyv”) eddig csak fölöttébb felszínes földrajzi s valamivel alaposabb fizikátörténeti méltatást kapott. De Frölich neve az új akadémiai irodalomtörténeti kézikönyvben sem szerepel. Műveit nem olvasták végig, forrásainak felkutatására kísérlet sem történt. Pedig világföldrajza — amiből csupán Erdély leírását publikálták magyarul — Apácai Csere János enciklopédiáját készíti elő. Műve megírásához is ugyanattól az Alstedtől kapott ösztönzést (1600-ban, amikor is Gyulafehérvárott meglátogatta), akinek enciklopédiája Apácainak is egyik fő forrása volt. Frölich *Medulla*-ja — a címlap szerint is — „elsősorban utazók hasznára” készült, „az utazók könyvtára vagy vezérfonala” (a *Cynosura!*) „előfutáraként”, s már ebben a könyvben is közli pl. azt *A vándorlás során elsősorban meg szemlélendő dolgok táblázata* c. híres összeállítást, ami előzőleg már több európai utazási elméletben fellelhető. Amikor pedig a *Cynosura*, ez a roppant gazdagságú utazási enciklopédia megjelenik, teljes egészében belefoglalja a *Medulla*-t is. Az európai enciklopédizmusnak ez a különös, utazás-centrikus terméke az addig való utazási elméletek földrajzi alapozottságú szintézise. Münster és Mercator, Ortelius és Braun, Schröter és Bertius műveit aknázza ki, de ugyanígy Chytraeust, Zwingert vagy Lipsiust is, legfőképpen pedig Hentzner fölöttébb részletező útikönyvét. (Amit pl. London színházi életéről mond, azt Hentznerből veszi.) Frölich maga is Európai-utazó volt (Szepsi Csomborral egyidőben tanult a Gdańsk melletti Elblagban, közös tanárismertőseik voltak), személyes emlékeit ugyanennyi beleszővi műveibe. Ezek legszébbje a magyar késő-reneszánsz kései petrarcai pillanatának megörökítése, a Tátra egyik Késmárk melletti csúcsának megmászásáról beszámoló híres leírás, aminek archaikus fordítása Szőnyi Benjámín *Gyermekek fizikája* c. könyvében maradt ránk (1774).

Az utazási enciklopédia anyaga elképesztően gazdag, már-már barokkosan zsúfolt. Első kötete „négy könyvben a következőket tartalmazza”: 1. *Száz és tíz utazási problémát*, 2. *Sokféle tanácsot az utazáshoz*, 3. *A dolgok megfigyelésének módszerét*, 4. *Az utak kettős, közönséges és matematikai mutatóját a vásárok és pénzek megjelölésével*. „A második rész ugyanennyi könyvben előadja”: 1. *Az utazási földrajzot* (ez a *Medulla!*), 2. *Az utazási történelmet*, 3. *Az utazási öröknaptárat, valamint az ennek alkalmazásához szükséges négyrészes jóslatot, az idő-, az arc-, a kéz- és az álomjóslást*, 4. *Az úti imádságokat és énekeket*. — „Mi az utazás?”, „Végig lehet-e hajóval járni az egész földet?”, „Vajon a varázslók és bűbájosok ördögi utazása a levegőben seprőn, boton, kecskebakon, köpönyegen szemfényvesztés-e vagy valóság?”, „Miért van inkább hányingerük azoknak, akik tengeren utaznak, mint akik folyón?”, „Miért rekednek be a farkast látó utazók?” — kérdezi és válaszolja meg aztán többek között a fejezeteken belül Frölich, efféle tanácsok kíséretében: az utazó „tartsa kéznél az útikönyvet”, „valami emlékeztetést hall vagy lát ... útinaplójába írja le” stb. stb.

A millió kérdés, válasz, tudnivaló és szabály felsorolása közben előbukkannak a világ csodálatos látnivalói is: a tájak, az építészeti és képzőművészeti nevezetességek (pl. Firenze és Ravenna Dante-emlékhelyei, németországi Dürer-képek, londoni színházak), valahai vagy élő híres férfiak, akiknek emléke vagy színe előtt maga is tisztelgett. Frölich könyve így nem is „a változatos Európát”, de a „változatos vilá-

got” tárja elénk. Igaz, hogy főleg csak példatárként és idegen források nyomán, ám egyszermind máig érvényes kívánalmak szerint: a magyar reneszánsz utazási irodalom egészen végighúzódo, Justus Lipsius-kodifikálta vezérelv, a hasznosság és gyönyörúség kettős jegyében.

JEGYZET ÉS FÜGGELÉK

A fenti tanulmány földrajzi nézőpontú, kurtább változata a Magyar Földrajzi Társaság 100 éves jubileumára összeállított kiadványban jelenik meg. A teljes szöveg irodalomtörténeti — s épp szegedi — folyóiratban való publikálását az magyarázza, hogy bennünket nem az *utazás*, hanem az *utazási irodalom* érdekel: az a reneszánsz-kori műfaj, aminek első magyar szöveggyűjteménye a RMPE vagy a szegedi Irodalomtörténeti Tanszék *Adattár*-sorozata IV. kötetként jelenik meg. Ez a kiadvány 1968-as Szepsi Csombor-kritikai kiadásunk párdarabja lesz, a jelen dolgozat pedig a későreneszánsz utazási irodalmat egybefoglaló antológia bevezető tanulmányának — illetve egy párhuzamosan készülő nagyobb összefoglalásnak — vázlatos előmunkálata.

Teljes jegyzetanyag helyett a *Justus Lipsius és a magyar késő-reneszánsz utazási irodalom* c. dolgozat (Helikon, 1971. 428—436.) filológiai apparátusára utalunk, amit az ott idézett irodalomon kívül használtunk, a következő:

Max Böhme: *Die grossen Reisesammlungen des 16. Jahrhunderts und ihre Bedeutung*. Strassburg, 1904. — M. Zemplén Jolán: *A magyarországi fizika története 1711-ig*. Bp. 1961. 120—126. — Tardy Lajos: *Baranyai Decsi Czimor János Hodoeporiconja*. FK 1965. 359—371. — Szabó György: *Adalékok a XVI. századi irodalomtörténethez*, valamint: *Kassai Dávid Zsigmond*. NyÍrK (Kolozsvár) 1966. 112—117. 1968. 41—53. — Tardy Lajos: *Régi magyar követjárások Keleten*. Bp. 1971. 101—109. (Husztí Györgyról.) — *Szepsi Csombor Márton, az első magyar nyelvű útleírás szerzője Lengyelországban (1616—1618)*. — *Tanulmányok a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Bp. 1969. 175—210. — Borsos Tamás: *Vásárhelytől a fényes portáig*. Kiad. Kocziány László. Bukarest, 1968. — *Levél a szerkesztőhöz a borsodi hagyományok és a szikszói gimnázium ügyében*. Napjaink (Miskolc) 1969. 9. sz. — K. S. I. — Kulcsár Péter: *Régi magyar írók és prédikátorok kiadatlan levelei*. III. Act. HistLittHung. IX. Szeged 1969. 91—101. — Jakó Zsigmond: *Miskolci Csulyak István peregrinációs albuma*. (A jelen kötetben.) — Keserő Bálint—K. S. I.—Kulcsár Péter: *Szepsi Csombor Márton ismeretlen értekezése (Disputatio physica de metallis ... Dantisci 1617)*. ActHistLittHung XI. Szeged 1971. Sajtó alatt.

Köszönettel kihasználván a szerkesztő ajánlatát, hogy az *Útleíró utazók — utazási irodalom a XVI—XVIII. században* c. vázlat közreadásának alkalmakor a szöveggyűjtemény, az ún. „peregrinációs kötet” tervéről is tüzetesebben szó essék, az alábbi magyarázó jegyzetek kíséretében közöljük az antológia tartalomjegyzékét.

A peregrinációs kötet eszméje még a Szepsi Csombor-kiadás végső munkálatai közben vetődött fel, megvalósuló tervvé pedig a Vatikáni Könyvtár elméleti utazási irodalmának áttekintése, Kulcsár Péterrel és Merényi Varga Lászlóval együtt végzett hazai kutatások, illetve egy szegedi bölcsész-hallgatókból álló kis munkaközösség (Jankovics József, Olasz Sándor és mások) érdeklődő, értő figyelem és segítsége eredményeként lett. A kötet a magyar és európai késő-reneszánsz tágan értelmezett időszakát fogja át a XVI. század harmadik harmadával kezdődően a XVIII. század negyvenes éveigi, a késő-reneszánsz utazási irodalmat betetőző Frölich-enciklopédiáig (1644). A szemelvények latinul, illetve magyar fordításban (verses szövegek, levelek esetén bő tartalmi kivonattal) szerepelnek. Szövegközlésük nem kritikai pontosságú (jóllehet, hű és minden kihagyást jelöl), épp ezért a jegyzetapparátus is csak a legszükségesebbekre korlátozódik, csupán földrajzi mutatót és magyarázatos névmutatót adunk. A nyitó fejezetben sorakozó elméleti írások tudunkkal első összefoglalása, illetve a latin nyelvű szövegek nagy száma indokolja, hogy a kiadvány külföldi használhatóságát is igyekezzünk biztosítani.

A latin szövegek nagy részének fordítója a teljes latin szöveganyagot gondozó Kulcsár Péter (néhány tételt Merényi Varga László fordított), a szerkesztő munkatársa Jankovics József.

A késő-reneszánsz peregrináció irodalmi dokumentumai

I. Szemelvények az utazás és útleírás elméletének XVI—XVII. századi európai irodalmából (1563—1608).

1. Gratarolus, Guglielmus: *Regimen omnium iter agentium*... Strasbourg 1563. Újra kiadva: I. 8. Szemelvények.
2. Turler, Hieronymus: *De peregrinatione*... Strasbourg 1574. Újra kiadva: I. 8. Szemelvények.

3. Chytraeus, Nathan: Hodoeporica sive itineraria... Frankfurt 1575. Bevezető.
4. Zwinger, Theodorus: Methodus apodemica... Bázél 1577. Bevezető.
5. Lipsius, Justus: Epistola ad Philippum Lanoyum (Epistola de peregrinatione Italica). 1578. A teljes szöveg.
6. Reusner, Nicolaus: Hodoeporicorum... Libri septem... Bázél 1580. 2. kiadás: uo. 1592. A bevezetők.
7. Ranzovius, Henricus—Albertus, Meierus: Methodus apodemica vel ratio describendi et laudandi regiones et urbes... Helmstadt 1587. (3. bőv., átdolg. kiad.) A teljes szöveg.
8. Pirckmair, Hilarius: De arte peregrinandi... (Grataroli [I. 1.] és Turler [I. 2.] műveivel együtt). Nürnberg 1591. Szemelvények.
9. Chytraeus, Nathan: Variorum in Europa itinerum delitiae... Herborn 1594. Bevezető.
10. Bellus, Julius: Hermes politicus... Frankfurt 1608. Bevezető.
11. Alsted, Johann Henrik: Systema mnemonicum duplex... Frankfurt 1610. Szemelvények.
12. Hentzner, Paulus: Itenerarium... Nürnberg (?) 1612. Bevezető.

II. A peregrináció magyarországi elméleti irodalma (1587—1644).

1. Forgách Mihály: Oratio de peregrinatione... Wittenberg 1587. A teljes szöveg.
2. Frölich Dávid: Medulla geographiae practicae... Bártfa 1639. A bevezető és szemelvények.
3. Frölich Dávid: Bibliotheca seu cymosura peregrinantium... Ulm 1644. A bevezetők és szemelvények.

III. Útleírások, útirajz-betétek (1579—1635). [Ahol nem jelöljük, ott mindig a teljes szöveg értendő.]

1. Kassai Dávid Zsigmond: Elegia, contineus hodoeporicon itineris Germanici... Tübinga 1579. Dokumentumként levelei.
2. Skarica Máté: Vita Stephani Szegedini. Részletek a Szegedi Kis István munkájához írt bevezető életrajzból. Bázél 1585.
3. Hunyadi Ferenc: Ephemeron seu itinerarium Bathoreum... Krakkó 1586.
4. Baranyai Decsi János: Hodoeporicon... Wittenberg 1587.
5. Deidrich György: Hodoeporicon... Strasbourg 1589.
6. Thurzó György velencei útinaplója a XVI. század végéről. Kéziratból.
7. Miskolci Csulyak István: Diarium apodemicum... (1600—1607). Kéziratból. (Felhasználva albumának adatait; vö. Jakó Zsigmond idézett tanulmányával.)
8. Thurzó Imre: Iter Wittenbergense... (1615—1616). Kéziratból.
9. Kecskeméti Gergely: Ulysses Pannonicus .. Franeker 1626. Dokumentumként a Bethlenfiúk peregrinációjának egyéb iratanyaga: utazási levelek, instrukciók stb.
10. Pécsi Simon elveszett XVII. század eleji útleírásának dokumentumai.
11. Rozgonyi János önéletírásának útirajz-betétje (1638). Kéziratból.
12. Haller Gábor önéletírásának útirajz-betétje (1630—1635). Dokumentumként egy Rákóczi György-levelel.

Sándor Iván Kovács

LITTÉRATURE DE VOYAGE AU XVI—XVIIÈME SIÈCLE

L'auteur qui en 1968 a publié l'édition critique de la *Europica varietas*, l'itinéraire en Europe de Márton Csombor (1620) et qui prépare actuellement une anthologie de *La littérature de voyage de la Renaissance tardive hongroise* et qui travaille sur la monographie du même sujet, traite dans son étude le développement de la théorie de la littérature de voyage, ses genres et ses créateurs.